

Esad Duraković

Sarajevo

Kontrarnosti u semiotici prostora

Sažetak

U semiotici prostora pećina je izuzetan semiotički stilem jer oneobičava okolni prostor. Njena semiotička stilogenost naročito se ističe u ambijentu u kojem je rođen i u kojem je djelovao Muhammed, a. s., budući da tim prostorom dominira plošnost, da ga karakterizira otvorenost i optimalna osvjetljenost. Po načelu snažnog kontrastiranja, pećina potencira izoliranost, zatvorenost, neosvijetljenost i neprosvijećenost. Međutim, Poslanik je u pećini Hira primio prve riječi Objave koja je po sebi prosvjetljenje svijeta, koja je planetarno i transpovijesno optimalno pozitivna. Na taj način je pećina u semiotici prostora dodatno, božanski oneobičena i obremenjena je stilskim potencijalom. Najzad, to je još jedan u mnoštvu načina na koji islam uspijeva pozitivirati i ono što se čini neopozivo negativnim. U tom smislu, pećina Hira – kao prostor u kome je bljesnula Riječ Spoznaje – kontrastirana je i znamenitom Platonovom poimanju pećine kao alegorije, ili kao složene metafore.

Ključne riječi: pećina, Poslanik, Objava, Riječ Spoznaje.

Kontrarnost kao generator kreativnosti

Izvrсни umovi se izoštravaju u velikim kontrarnostima koje se ispoljavaju kao kulturalni, civilizacijski, ili općenito kao prijelomni povijesni trenuci, te na druge načine. Kontrastima su imanentni rubovi, manje

ili više istaknuti bridovi, i *efekt* kontrastiranja srazmjeran je izraženosti rubnih dijelova kontrastirajućih elemenata. Stoga svijet, ili neka pojava posmatrana s ruba drukčije izgleda nego kad se posmatra iz centra. U skladu s tim, recepcija i aktivizam nisu isti na rubu i u epicentru: to su dvije različite energetske tačke. Kontraste u ovom smislu zahvalno je posmatrati i kao binarne opozicije koje – upravo kao takve – proizvode izuzetnu energiju i razmjenjuju je naročitom dinamikom.

Navest ću primjer iz semiotike prostora, kojoj ću ovdje posvetiti najviše pažnje. Kada se dugo krećete planinom, brdovitim predjelom općenito, pa se neočekivano pred vama prostre nepregledna ravnica, bit ćete ushićeni, jer je iznenada zadovoljena potreba vašeg duha i uma za kontrarnošću kao vrijednošću. U sličnome stanju naći će se vaš um i emocije i u obrnutom smjeru – kada se na kraju nepregledne ravnice naglo propnu uvis planine.

Načelo kontrarnosti – to je općepoznato – generiralo je, između ostaloga, smjenu književnih škola, pravaca, stilskih epoha i dr., i to ne samo u književnosti nego u umjetnostima općenito, u filozofiji i dr. To znači da je kontrarnost izvrstan generator kreativnosti, pri čemu valja imati u vidu da je kontrarnosti uvijek imanentno načelo *prevladavanja*, a to znači da je u svakoj kreativnoj pobuni, nadilaženju, sadržano i ono što se prevladava, što se nadilazi, protiv čega je usmjerena “pobuna” itd. Tu počiva energija kreativnosti. Katkad se čini da je neki novi stil, pokret, čak ideologija, potpuno “zaboravan” u odnosu na ono što mu je prethodilo, ali to nije tako u biti stvari, jer je ono prethodno sadržano u novom makar i kao podsticaj, ili kao motiviranje za novo. Štaviše, ukoliko je inovativnost revolucionarnija, “radikalnija”, utoliko je ona više vezana za ono što je podstakla. U prilog izlaganju o kontrarnosti i prevladavanju mogu ponuditi jednu stilsku figuru (poređenje) i jedan trop (metaforu).

Naime, treba imati u vidu da poređenje zapravo počiva na razlici prije nego na sličnosti dva konstituenta; mora postojati razlika među njima da bi uopće bila moguća *komparacija*. Poređenje *Lijepa je kao sunce* podrazumijeva ogromne razlike među konstituentima, više nego sličnosti. Međutim, u metafori *Ja grlim svoje sunce* jedan konstituent se čak povukao iz strukture, ali je on suštinski duboko impliciran. Kontrast nije izgubljen iako je trop napregnut da optimalno saopćava sličnost, i ta tenzija je njegova energetska tačka – njegova stilogenost. Dakle, kontrasti su dio naše svakodnevne stvarnosti i svaki susret s njima izoštrava naš um i emocije onako kao što se izoštravaju i njihovi bridovi.

Pećina kao semiotički stilem

S ove polazišne tačke o kontrarnosti kao snažnoj semiotičkoj sintaktici i izvoru krativnosti, želim ponuditi analizu prvog susreta poslanika Muhameda, a. s., sa Božijim Vjesnikom u *pećini* Hira – kada je oslovljen kao Božiji poslanik.

U prostoru i u društvu u kome je živio Poslanik, u njegovo vrijeme, zbilo se prevrat koji će ostaviti duboke i trajne posljedice na budućnost ljudskoga roda općenito. Kontrast je revolucionarno temeljit i dramatski a sve se zbilo u jednome prostoru koji je i sa stanovišta semiotike izuzetno zanimljiv i kontrastivan.

Naime, svijet antičkih Arabljana je plošni svijet. Nepregledna ravnica, pustinje, vrlo oskudni pašnjaci – u svakom slučaju, to je uporna i zamorna plošnost koju, kao takvu, karakterizira *preglednost*, potpuna *nazočnost*. Mogao bi to biti jedan od razloga zašto su prijeislamska paganska božanstva, idoli, bili smješteni u Kabi – na okupu, nadohvat ruke, podatni pogledu u svakom trenutku i u cijelosti. Neki drugi narodi i kulture smještali su svoja božanstva na/u planine distancirajući tako njihovu moć i neovisnost. Ukoliko su planine više, utoliko bolje i za božanstva i za ljude. Čak su u nekim slučajevima same planine uzimane kao božanstva. Arabljani nisu imali svoj Olimp. Takva vrsta plošnosti vjerovatno je utjecala na religijske predodžbe antičkih Arabljana, kao i na književne forme, jer arapska antička književnost nije imala ni dramu ni ep koje karakteriziraju naročiti zahtjevi u odnosu prema totalitetu, već je njome dominirala lirika sa preovlađujućom figurom poređenja, izrazito podesnom i za percepciju i za ekspresiju plošnoga svijeta.

U takvom svijetu monotonije, oaza se javlja kao gotovo dramatičan kontrast. U semiotici prostora – ili u poetici prostora – oaza ima jedva izreciv potencijal stilogenosti: ona je semiotički stilem tako visokog reda da stasava u simbol najvećih vrijednosti svijeta općenito. Stoga nije neočekivano što je Kur'an razvio oazno predstavljanje Dženneta: oaza je *metafora* za onu *sumu vrijednosti* koju strukturom svoga uma, potrebama i navikama svoga svijeta naprosto nismo u stanju zamisliti.

Ovim želim reći kako binarne opozicije, kontrasti o kojima je ovdje riječ, imaju veoma velike kognitivne a ne samo poetske ili općenito umjetničke potencijale. Oaza u nepregledu pustinje nije dragocjena samo kao izvor osvježanja, čak preživljavanja, nego je dragocjena i kao iskustvo uma, tijela, kao snažan podsticaj imaginaciji i emociji

itd. Nije pretjerano reći da kontrarnosti, ili binarne opozicije, imaju prvenstveno kognitivni potencijal i karakter, pri čemu valja imati u vidu da instrument spoznaje nije samo razum, ili ratio, nego i intuicija, imaginacija, emocija.

U takvom prostoru stasao je Poslanik. U njegovom svijetu kontrarnost pustinje i oaze je optimalizirana: u svijetu općenito, jedva da ima veći kontrast od onoga koji čine pustinja i oaza kao binarne opozicije. Taj kontrast u Poslanikovom vremenu i okruženju prati – gotovo s jednakom zaoštrenošću – ideologija ili religijski “sadržaj” toga društva i prostora. U Kabi – dakle, u zatvorenom prostoru i nadohvat ruke, a ne na nekakvoj nedohvatnoj planini – bijaše preobilje kumira, što je prekobrojnošću, njihovom statičnošću i nazočnošću pretjeranost u svakom pogledu. Stoga, u takvome kontekstu, zaista je neizreciv prevrat, ili obrat, kontrast, objavljivanje i vjerovanje u samo jednoga Boga, pa još nenazočnog i nevidljiva, svudprisutnog a neopisiva – ukratko, apsolutno suprotnoga božanstvima u Kabi i “univerzumu” čije središte ona bijaše. Stoga nije naodmet prizvati vjerničkoj svijesti u sjećanje taj dramatični kontrast idolopokloničkog preobilja i monoteističke apsolutne samodovoljnosti.

No, u vezi sa svim tim izrazito zaoštrenim kontrarnostima u semiotici arabljanskog prostora i u religijskoj nepomirljivosti krajnosti, ima još jedna znamenitost koja zaslužuje pažnju upravo sa stanovišta semiotike prostora i binarnih opozicija s velikim kognitivnim potencijalima. To je pećina u kojoj se Poslaniku obratio jedan, jedinstven Bog, nenazočan u tolikoj mjeri (kontrast onima u Kabi!) da se ni Svome Poslaniku nije obratio izravno nego preko glasnika. Zašto baš pećina, a ne kakva planina, pogotovu ne blagodatna oaza i sl.?

Bog najbolje zna zašto je to učinio baš tako i upravo tu, ali se čini zanimljivim analizirati ovu činjenicu o pećini sa stanovišta semiotike prostora, kontrarnosti, ili binarnih opozicija kao faktora inovativnosti i kreativnosti – o čemu sam do sada govorio.

U semiotici prostora koji ovdje predstavljam a u kome je stasao Poslanik, u svekolikoj plošnosti i preglednosti toga prostora, pećina se javlja kao potpuna iznenadnost, semiotički maksimalno oneobičena. Njena tmina (relativna ili potpuna) izrazito je opozitna vanjskoj svjetlosti koja povazan pljušti po svijetu izvan pećine. S tog stanovišta, tmina je depresivna. Ona je skućena, tjeskobna je ma koliko zapravo prostrana bila, pa je semiotički čak “suprotstavljena”, oprečna širini, nepregledu vanjskoga svijeta. Njoj je suštinski neprihvatljiva i plošnost vanjskoga

svijeta, njegova prozračnost i preglednost. U skladu s tim, u pećini skončavaju i putevi: ona je i faktički i simbolički kraj napredovanju. Dok prostor vanjskoga svijeta svim svojim bitnim elementima – naročito širinom, osvjetljenošću – naprosto mami kretanju, pećina osujećuje takvu potrebu i namjeru. Treba imati u vidu – u ovome kontekstu – da su Arabljeni bili pretežno nomadi – narod u neprestanom pokretu kojim se gotovo idealno harmonizirao sa semiotikom svoga prostora. Izvrstan je semiotički stilem to stalno kretanje beduinskih stada plošnim prostorom. Sve u svemu, pećina je potpuno neočekivano iskustvo prostora u svijetu koji ovdje predstavljam.

U odnosu prema ogromnom otvorenom prostoru, pećina je – uz sve ostalo – semiotički znak za sklonište, čak za *utočište*, za smiraj, za relativnu izoliranost od vanjskoga svijeta i njegovih eventualnih negativiteta. Značenje i semiotička sintaktika Poslanikove pećine naročito je u tom pogledu bila funkcionalna. Dakle, valja vidjeti od čega je Poslanik tražio utočište u pećini.

U spolnjem svijetu sve je bilo odveć jasno i stabilno, kako u geografskom tako i u ideološkom smislu. Preglednost je potpuna i činila se konačnom, pa je plošnost i prostora i ideologije/religije izgledala nepromjenljivom. Međutim, Poslanikovom duhu je bila neprihvatljiva upravo takva stabilnost okolnoga svijeta i svjetonazora. Vremenom mu je to, zapravo, postalo nepodnošljivo. Stoga su ga njegov um i srce vodili iz te svekolike preglednosti u sâma njedra tmine u pećini gdje je nastojao – i gdje je mogao – ponirati duboko u kontemplaciju o naročitoj vrsti neautentičnosti vanjskoga svijeta. Dakle, pećina biva utočištem njegova duha i uma. Njena neoskrnavljena tama jeste za pročišćenje. U neprozirnosti pećine lakše se “sniva” Istina, tačnije – imaginacija je u tome ambijentu fleksibilnija i poletnija; inspiracija je življa jer je neometana prizorima i ideologijskim stegama vanjskoga svijeta. U pećini on uspijeva biti u potpunosti sa samim sobom – raskriljena uma i imaginacije upravo u prostoru koji se čini – koji to, zapravo, jeste – skučen i relativno neproziran. Kontrast je maksimalno izražen, semiotički i intelektualno dramatičan. Imajući u vidu ono što će se kasnije zbivati u pećini i u vezi s njom, mogu samo natuknuti na ovome mjestu da će u pećini biti *bljesak* prve Božije riječi; da će odatle, zapravo, poteći svjetska religija i stvoriti se ogromna carevina čija nauka i kultura će stoljećima *obasjavati* vascijeli svijet; da je tu počela “priprema” čak i za “blistavo uspeće” u nebo itd. Drugim riječima, u tim časovima samoponiranja,

duboke introspekcije i kontemplacije u pećini bile su nezamislive sve one vrste uzlētā i obasjanja koja će se kasnije zbivati a što je i danas jedva izrecivo.

Kontrast je potpun – rekao bih čak da je potpuno uspješan – ali je naročito zanimljivo da je taj kontrast dinamičan ne samo u odnosu prema Poslanikovom vremenu i prostoru nego je dinamički čak transpovijesno i globalno, jer je duhovno obasjanje iz pećine preplavljivalo svijet i stotinama godina poslije – na svih pet kontinenata. Dakle, poeta je u tome što se načelo kontrarnosti – “začeto” u semiotici prostora – zaoštravalo u tolikoj mjeri da se iz potpuno plošnog prostora i mračne špilje, te idolopokloničke prenapućenosti uzdiže vertikalni stup svjetlosti koji obasjava vascijeli horizont.

Platonova i Poslanikova pećina – asocijacija i opozicija

Na ovome mjestu izlaganja nije moguće izbjeći asocijaciju o Platonovoj mitskoj pećini. Obje ove pećine – hronološki prvo Platonova a potom Poslanikova – predstavljaju stileme i obje su u funkciji kognitivnosti, ali su – također funkcionalno – sasvim oprečne. To je još jedno transpovijesno religijsko i filozofijsko mjesto na kome se Poslanikova pećina kontrastira i diferencira.

Platon koristi pećinu kao alegoriju. U toj alegoriji, ljudi koji žive u otvorenom prostoru/svijetu (dakle, ne u pećini doslovno) jesu poput ljudi koji stalno žive u pećini, tako da nemaju znanje niti valjane predstave o vanjskom, o pojavnom svijetu. Oni zapravo žive *kao da su u pećini*: javni svijet je za njih svijet oblika i objekata, i vezan je za percepciju osjetilima. Međutim, to su samo sjene koje se odražavaju kao na zidu pećine, ali ti ljudi ne vide bitak koji je uzrok svim pojavama. Za razliku od takve pećine, vidljivog i manifestiranog svijeta, istinska stvarnost nalazi se u nadosjetilnom svijetu ideja. Svijet izvan “pećine” je svijet ideja. Dakle, za Platona je pećina tek jedan od konstituenata alegorije, jedan poredbeni korelat koji je kao takav metaforski prevladan. Međutim, Poslanikova pećina je stvarnosna u najdubljem značenju te riječi: ona je istovremeno u semiotici prostora uposebljena u tolikoj mjeri da svoj okolni prostor oneobičava ekstremno mnogo. U krajnjem rezultatu, Poslanikova pećina je, između ostalog, izuzetno uspješan *semiotički* stilem, a Platonova pećina je *literarni* stilem, trop. Dakle, razlika među njima je velika uprkos tome što je asocijativnost neumitna.

Međutim, obje pećine, strukturalno, imaju nešto zajedničko u bitnome, a to je odnos prema kognitivnosti, prema dosezanju višeg nivoa stvarnosti – drukčijeg od onoga koji se percipira kao svijet (pregledne) pojavnosti. Čak se može reći da je strukturalno razlikovanje među Platonovom i Poslanikovom pozicijom u onoj vrsti “zajedništva” kakvo sadrži svako razlikovanje: nikada nije sporno da razlikovanje počiva u velikoj mjeri na određenoj vrsti zajedništva na osnovu kojeg se razlikovanje dinamizira; problem je samo u tome što smo percepcijski orijentirani upravo na dinamiku razlikovanja, mnogo više nego na ono što je zajedničko njihovim konstituentima. To su dva viđenja stvarnosti.

U Platonovom tropu pećina je poredbeni korelat čiji je zadatak da predstavi nesposobnost, ili nemogućnost ljudske spoznaje izvanosjetilnog svijeta, i to “snagom” “pećinske izoliranosti”, odsustvom prosvjetljenja i svjetlosti, pećinske idejne neprosvjetljenosti itd. Dakle, pećina je moćan simbol mraka, neosviještenosti, osuđenosti na percipiranje samo pojavnosti i – što jeste najteže u ovoj alegoriji – osuđenost na nedosezanje svijeta ideja kao drukčijeg i najvišeg nivoa stvarnosti.

Poslanikova pećina ima sasvim drukčiju poziciju u odnosu prema “svijetu ideja”, prema kognitivnosti, što znači da se ona suštinski kontrastira Platonovom pojmu pećine. Poslanik se sklanja u pećinu *iz izvanjskoga svijeta* (svijeta pojavnosti u doslovnom značenju) upravo zato da bi se zaštitio/izolirao od patvorenosti toga svijeta i da bi – u ambijentu pećine! – nastojao dosegnuti stvarnost višega reda, svjetlost idejnoga, te da bi upravo u pećini doživio bljesak onoga s čim je neuporediva svaka blistavost, a to je monoteistička spoznaja, ili spoznaja monoteizma na način koji je apsolutno neočekivan i uzvišen, jer – tu, u pećini, u izoliranosti i mraku – bljesnula je Božija Riječ. Uprkos Poslanikovom čestom povlačenju u pećinu i dubokom kontempliranju, bilo je to oslovljavanje zaista gromovito i nije čudno – naprotiv – što je Poslanik nakon toga iskustva imao drhtavicu i što je tražio da ga pokrije. Dodajmo ovdje makar toliko (jer to zaslužuje širu elaboraciju nekom drugom prilikom) da u ovoj nevjerovatnoj kumulaciji pozitiviteta naročito značenje ima činjenica da je riječ – *prva riječ* – kojom je oslovljen Poslanik bila *Iqra'* – Čitaj; Uči! Poslanik nije znao čitati. Dakle, u Poslanikovoj Pećini zbiva se upravo ono što je suprotno zbivanju u Platonovoj pećini: prosvjetljenje i spoznaja najvišega reda, s tim da se to odnosi – što je veoma važno – ne samo na Poslanika nego na vascijeli svijet i isto tako na čitavu budućnost: Poslanikova spoznaja upravo jeste *poslanička* – dakle nije radi

njega samoga nego je bitno misionarska. U pećini je pokrenuta misija izuzetne vizije, ideološke, kulturalne i naučničke energije. Lice svijeta nakon toga neće biti isto.

Povijest ovjerava da je pećina ovim iskustvom prevladana kao stilem u semiotici prostora. Ona je to bila prije Poslanikova kontemplacijskog osamljivanja u njoj, ali podvigom njegova duha i bljeskom Božije Riječi prešla je u neke druge “prostore”. Dakle, u tome plošnom svijetu zbio se kontrast koji će – baš kao takav – obratnički mijenjati svijet. Iz pećine je počeo uspon u vjerničkom i spoznajnom smislu. Uspravio se stup svjetlosti. Time je – u nepreglednoj i zamornoj plošnosti – snažnim kontrastom optimaliziran smisao neprekidno dinamične Vertikale.

Nakon toga, pećina više nije samo pećina.

Contrariness within the Semiotics of Place

Abstract

Within the semiotics of space, the cave is a remarkable semiotic style unit because it makes the surrounding space unusual. Its semiotic stylogeny is particularly vivid within environments where Muhammad s. a. w. s. was born and where he existed, since such environments are dominated by flatness, such areas are characterised by openness and optimal lighting. By the principle of heavy contrasting, cave emphasises isolation, closure, unlit and unenlightened features. However, the Prophet received the first words of the Revelation within the cave of Hira, which in itself represents the enlightenment of the world, which is planetary and transhistorical, optimally positive. In such a way, the cave within the semiotics of space was additionally made unusual in a godly manner and was fashioned through stylistic potential. Lastly, it is one of the many ways in which Islam manages to make positive even that which appears irreversibly negative. In that sense, the cave of Hira – as a space wherein the Word of Recognition flashed – was contrasted to Plato’s own understanding of the cave as an allegory, or as a complex metaphor.

Key Words: Cave, the Prophet, Revelation, the Word of Recognition.